

MAGYAR NYELVŐR

147. ÉVF. * 2023. JÚLIUS–SZEPTEMBER * 3. SZÁM

„SOKAN BELEFÜLLADTAK MÁR A METAFORÁK TENGERÉBE” TÁNCZOS VILMOS NÉPRAJZKUTATÓT KÉRDEZI BALÁZS GÉZA

Tánczos Vilmos (Csíkszentkirály, 1959) erdélyi magyar néprajzkutató, a Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének és Hungarológiai Doktori Iskolájának professzora, valamint a budapesti Magyarorsággutató Intézet munkatársa. Tudományos munkásságának középpontjában a moldvai csángók és a székelyek népi vallásos kultúrája, valamint nyelvi világa áll. A kutatót a nyelvi megfigyeléseiről, tapasztalatairól kérdezem.

Tánczos Vilmos

Beszélgetésünk elején hadd idézzek egy elfeledett nyelvészt, Sebestyén Gézát: „A nyelvben a nagy belső összefüggéseket keresni, ez a nyelvészetnek talán legméltóbb, de egyben legnehezebb feladata. Hallatlan nehézségének az az oka, hogy egyszerre két dolgot követel meg a tudóstól: igen nagy anyagismeretet és igen nagy áttekintő, szintetizáló képességet. Az utóbbi szárnyakat ad, az előbbi megment az üres spekulációktól.” Ezt 1939-ben írta. Úgy vélem,

hogy Tánczos Vilmos nem ózdkodik a nagy belső összefüggésektől. De kezdjük az elején: néprajzkutatóként sokszor foglalkozott nyelvészeti, dialektológiai vonatkozásokkal.

A két diszciplína, a néprajz és a nyelvészet kapcsolata számomra egészen természetes, hiszen a nyelvben is a kultúra nyilatkozik meg, másfelől a kultúra alakítja a nyelvet is. Ezt, azt hiszem, senki sem vitatja. Mészöly Gedeon 1941-ben Kolozsvárt *Nép és Nyelv* címmel indított tudományos folyóiratot. Később, 1957-től a szegedi egyetemen a néprajzi és nyelvészeti tanszékek közös évkönyve *Néprajz és Nyelvtudomány* címmel jelent meg a néprajzos Bálint Sándor, valamint az említett Mészöly Gedeon és több más neves nyelvész szerkesztésében. Néprajzusként magam is tudatában vagyok a tájnyelv etnográfiai jelentőségének. A népi kultúrának, akárcsak az emberi szellem más területeinek különböző médiumai vannak, de a népi kultúra egésze mégis alapvetően a nyelvben él. A nyelvvel való kapcsolat nemcsak a szellemi népi kultúra esetében létezik, ez az összekapcsolódás még a tárgyi világ vonatkozásában is nagyon fontos. A múltból ránk maradt népi tárgyak a múlt valódi tanúivá csak akkor lesznek, csak akkor reprezentálnak valóban egy letűnt világot, ha nyelvileg is tudunk róluk valamit mondani, akármilyen keveset, de mégis valamit. Nyelvi magyarázatok nélkül a múlt tárgyai halottak, mert nincsen értelmük. A múzeumi kiállított tárgyak esetében például legalább egy megnevező múzeumi felirat feltétlenül szükséges, de a mélyebb múltidézéshez ez még korántsem elégséges: minél képszerűbb, részletesebb, egy-egy életvilágot minél teljesebben felidéző narratívumokra van szükség, hogy egy-egy tárgyi reprezentáció minél életszerűbb, hitelesebb legyen.

Erre vonatkozik az a gondolata, hogy a tárgyaknak van idővonaluk. Gál Sándor felvidéki író ennek kapcsán anyanyelvi időzónát említ... De folytassuk a nyelvvel! Megfogott egy mondata a moldvai magyarokról: „Egész napjuk imában telt el.” Hadd tegyem hozzá egy szilágysági gyűjtésemet: „Karácsonykor énekel volt tele a falu.” Törvényszerű, hogy ez elmúlt?

A moldvai és a szilágysági példa valóban ugyanarra a jelenségre vonatkozik. De hogy ezt megértsük, távolabbról kell kezdenünk, mégpedig onnan, hogy mit is jelent a szó és az ének az emberi kultúrában. *János evangéliumában* ezt olvassuk: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ő volt kezdetben Istennél. Minden általa lett, nélküle semmi sem lett, ami lett.”¹ A teremtés tehát a Szó kimondásával kezdődik, mert a Szó

¹ *János evangéliuma* 1. 1–3.

a legmélyebb valóság, maga a lényeg. Platónnál is isteni idea, tőle vette át a kereszténység is ezt a gondolatot. Az ember- és világteremtés a keresztény mitológiában ugyancsak a kimondott mindenható Szó által történik. A keresztfán függő Krisztus az archaikus népi imádságokban is a Világ Uraként jelenik meg, aki a teremtő szavaknak is a birtokosa. Például ebben a moldvai szövegben: „*Magos keresztfán meglátta / Az ő drága szent anyja az ő drága szent fiát, / Térnyig vérbe, könyökig könyűbe. / Szegény szomorú várt szenteket, / Szentekkel szót mondott, / Testet teremtett, lelket adott.*”² A vallásos ember természetesen érzi a Szónak ezt a hatalmas erejét. Nemcsak a teremtő erejét, hanem azt is, hogy a szavak szerepet játszanak a megteremtett kozmosz elrendezésében, azaz azt, hogy a Szó egylényegű a világgal. Ha a helyes szavakat mondjuk, akkor helyesen vagyunk jelen a világban. A világ is örök, és a hozzá tartozó szavak is örök szavak. Közismert, hogy a hinduizmusban a meditáció bizonyos mágikus, talizmánszerű szavak, ún. „mantraszavak” kimondására támaszkodik, amelyek egyszerre szimbolizált valóságok és szimbolizáló jelek, valóságos szemantikai és a lét lényegét kifejező koncentrátumok. De a vallást itt tágabban, amolyan Hamvas Béla-i értelemben kell értenünk, aki a világ egészében, még a főtt sonkában is meglátta az Istent. Ebben a tág értelemben a költészet is eredendően mágikus-vallásos gyökerű, mert az igazi, a világgal egylényegű szavak kimondását célozza. Ha ilyen tág, archetipikus értelemben fogjuk fel a Szó idea mivoltát, akkor megértjük, hogy ugyanaz az Isten, ugyanaz a szándék van jelen a moldvai csángó asszonyok egész napos rózsafüzérmondásában, mint a szilágysági falu közös karácsonyi éneklésében. Az énekben kimondott szó még igazibb. „Aki szeret, az énekel. Aki énekel, kétszeresen imádkozik” – tartja a Szent Ágostonnak tulajdonított, sokat idézett mondás. Az ember, ha hangosan énekelni kezd, akkor kinyilvánítja azt, hogy harmóniában van a teremtett világgal, és hogy ezzel a transzcendenciával akar azonosulni. Érdekes, hogy a moldvai csángók régi vasárnapi, ún. „tiszteletheiről” többen is feljegyezték, hogy ezek a helyi kántorok, ún. „deákok” irányításával végzett, pap nélküli szertartások hangos szóval, nagyon lelkes vallásos kiáltozással és énekléssel történtek. Csűry Bálint a *Debreceni Szemle*ben 1934-ben leírt egy ilyen szertartást³, amit a végén azzal a megállapítással foglalt össze, hogy „a csángó a templomban valóban kiált az istenhez”.⁴ Az igazán vallásos ember érzi, hogy a kimondott szóval állandóan ki kell nyilvánítania, hogy teljes öntudatával van jelen egy értelmes világban, hogy bízik léte értelmé-

² Jancsi Anica, szül. 1932. – Szitás, 1991.

³ Csűry Bálint: Úti benyomások a moldvai magyar testvérek (csángók) közt. *Debreceni Szemle* 1934. 241–55.

⁴ Uo. 248.

ben, távlatában. Az állandó ima jelenségét Avvakum protopópa 17. századi önéletírása is említi, aki egy helyen, egy általa alkalmazott ördögűző imádságban a kiűzni akart démont „néma, siket léleknek” nevezi: „*az Úr nevében parancsolom neked, te néma és siket lélek, menj ki ebből a teremtményből, és többé bele ne menj, hanem menj a pusztaságba, ahol nem él ember, és csak az Isten néz vigyázó szemmel.*”⁵ A szavaknélküliség, a némaság tehát a szellemi sötétség, az értelmetlen lét és az emberi kultúrán kívüliség szimbóluma. A csalárd ördögnek is vannak szavai, amelyekkel megtölti a világot, amelyekkel elnyomja az igazi szavakat, de ezek a szavak nem a harmónia, hanem a hangzavar szavai. Valóban úgy tűnik, hogy a mi napnyugati civilizációnkban visszaszorulóban van az a vallásos hit és az ebből következő vallásos magatartás, amely valaha általános és közösségi jellegű volt.

Kutatásainak középpontjában az archaikus népi imák állnak. Élnek-e még, vagy ez már csak a múlt?

Az archaikus népi imádságnak nevezett folklórműfaj a középkor vallásos világgképének terméke, és ezt a világgképet fejezi ki. Ennek a világgképnek a szétesése a reformációval kezdődött, majd később a bomlás – egyéb szellemi és gazdasági folyamatok következtében – kiteljesedett. Így valóban csoda, hogy ezek a középkori eredetű, az egyház által nem támogatott, sőt inkább tiltott apokrif népi imaszövegek bűvópatakszerűen megérték a 20. századot. Ez azért történhetett meg, mert maga a műfajt éltető középkorias vallásosság sok eleme, a régi világgkép egy része is zárványszerűen megmaradt bizonyos közösségekben, olykor csak családokban vagy csak az egyéni vallásosságban. Az apokrif népi imaszövegek 1968-ban történő, Erdélyi Zsuzsannának köszönhető folklorisztikai felfedezése óta mindenesetre több ezer magyar imaszöveg került felgyűjtésre és archiválásra, amelyeknek egy része nyomtatásban is megjelent. De ez a műfaj egy mára teljesen elpusztult vallásos világgképhez kötődik, ezért a világgképet kifejező szellemi örökség sem élhet tovább. A folklórgyűjtők olykor ugyan találkoznak még élő apokrif népi imádságokkal, de ezek a rendszerint töredékes és romlott szövegek voltaképpen már csak kulturális csökevények, olyan survival jelenségek, amelyek elveszítették eredeti jelentésüket, értelmüket. A szövegek kultúrtörténeti forrásértéke, jelentősége mindenesetre óriási, hiszen rávilágítanak a középkor vallásos világgképére, jól kiegészítve azt a perspektívát, amely erről a világgképről az írott magyar és latin nyelvű egyházi forrásokból, valamint a középkori egyházművészetből kirajzolódik. Nem mellékes a műfaj nyelvtörténeti je-

⁵ *Avvakum protopópa önéletírása.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1979. 108.

lentősége sem, hiszen kötött, kevésbé variálódó szövegek lévén a középkori magyar nyelv sok archaikus elemét őrizték meg. Amikor 1970. február 11-én a Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályában Erdélyi Zsuzsanna bemutatta az újonnan felfedezett folklórműfajt, Pais Dezső korreferátuma épp ebből a szempontból értékelte a szöveganyagot.⁶

Mindannyian érzékeljük, hogy létezik egyfajta székely gondolkodásmód. Korábban ezt írta róla: „A székely gondolkodásmód (szellem, észjárás stb.) legjellemzőbb vonása az a törekvés, hogy ne ismerje el a környező világot valóságosan létezőnek, s így önmagával azonosnak. A székely nyelv [...] egy külön világot teremt. [...] Játsszuk azt, ami nincs, de lehetne!” De vajon létezik-e még, és hogyan ragadható meg?

Sokan észrevették már, hogy a székely nyelvjárásban a metaforikus képi kifejezések gyakrabban fordulnak elő, mint más nyelvváltozatokban. De itt sokkal többről van szó, mint egy-egy szép költői kép időnkénti felbukkanásáról. A metaforákkal mindig egy-egy nyelvi világtéremtés történik, egy-egy eredeti metafora a nyelvi és képi teremtőerő megnyilvánulása. Valahogy hasonló módon, mint a költészet metaforái által. Ez nyilván nem az én felismerésem. Csűry Bálint például egyik tanulmányában már 1910-ben igen helyesen nevezte a metaforákat az emberi beszéd egyik legnagyobb alkotóerőjének.⁷ Később ugyanezt a felfogást erősítette meg George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent, a kognitív metaforaelméletet megalapozó könyve, a *Metaphors We Live By* is,⁸ ahol már a gondolat módszeres kifejtésével találkozunk. Akik tehát a székely nyelvjárás metaforikus képeiben csak valamiféle szóvirágokat látnak, azok nagyot tévednek. És ugyanígy rossz úton járnak azok is, akik épp ezekből a képekből kiindulva, ezeket voltaképpen félreértve megalkotják a humoros, csavaros észjárással, gondolkodással rendelkező „székely góbé” alakját. Mert ezeknek a székely metaforáknak nem a beszéd képekkel való felékesítése, feldíszítése a célja, és nem is valamiféle humorizálás. Aki csak a humorig vagy az úgynevezett „csavaros” székely észjárásig lát el, az nem lát el a lényegig, pontosabban félreérti a lényegét.

Hogyan alakul ki a metaforikus gondolkodás képessége? Ráadásul egy egész közösség, esetünkben a székelység vonatkozásában?

⁶ Pais Dezső: Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához. *Ethnographia* 1971. 3. 364–7.

⁷ Csűry Bálint: A metafora. *Magyar Nyelvőr* 1910. 343–55.

⁸ George Lakoff – Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press. 1980.

A Székelyföldön ránevelik a gyermekeket erre a gondolkodásmódra. A metaforákkal való élés elsajátítása része a gyermekek szocializációjának. A tanítás legelső lépése lehet, hogy a gyermek előtt megkérdőjelezzük egy biztosnak hitt identitást, azonosságot. Mindenekelőtt magának a gyermeknek az identitását. Ennek egyik jellegzetes példája az a Székelyföldön általánosan elterjedt szokás, hogy az épp beszélni tanuló vagy alig beszélő fiúgyerekeket kedveskedve kislányként, a leánygyerekeket pedig fiúcskaként szólítják meg: „*Né, milyen szép kicsi leányka/fiúcska!*” Azzal, hogy a gyerek nemi identitását egy szándékosan hibás azonosítással kétségbe vonják, arra ösztönzik őt, hogy képzeletében a hibás metafora mindkét részét felépítse. A gyermek – a mai szemmel akár durvának is nevezhető provokáció – következtében képzeletében azonnal összeveti a metafora forrástartományát (Milyen egy kislány? Milyen egy kisfiú?) a céltartománnyal (Milyen vagyok én?), és hibásnak, inadekvát-nak találva a megfélemlítést, rendszerint durcásan visszavág az őt provokáló felnőttnek: „*Én nem vagyok leányka!*” „*Én nem vagyok fiú!*” Egy ilyen egyszerű játék célja és lényege, hogy megtanítsák a gyermeket arra, hogy a világ bármelyik része megkérdőjelezhető, és hogy a képzeletőerőt működtetni kell ahhoz, hogy a világban rendet teremtsünk, illetve hogy abban eligazodjunk. Az ilyen típusú nyelvi játékok a Székelyföldön mindennaposak. A falu között lassan haladó tehénszekeren ülve édesapám, mintegy köszönés gyanánt, megszólított egy kisgyereket, aki a kapujuk előtt az útszéli árok partján füvet tépett egy kosárba a család állatai számára: „*Húzod a füvet, ugye, hogy nőjön?*” – Egy ilyen furcsa, szándékos félreértés, amely a látvány szintjén mégis logikusnak tűnik, ugyancsak megkérdőjelezi a biztosnak hitt világot, és a gyermek fejében az azonos – nem azonos tengelyen működtetni kezdi a metafora két képi oldalát. Egy ép nyelvérzékkel rendelkező közösség magára a nyelvre is képes reflektálni. Az azonos – nem azonos szembenállás olykor egy-egy nyelvi jelenségre irányul. Ilyenkor maga a nyelvi rendszer működése kérdőjeleződik meg, és miután a rend helyreáll, maga a nyelv mindig megerősödve kerül ki egy-egy ilyen játékból. Egy másik alkalommal tanúja voltam a következő párbeszédnek: „*Kicsi fiam, tégedet minek hívnak?*” – kérdezte ugyancsak édesapám a borvízforrásnál üvegét töltögető kisgyerektől. „*Ferinek!*” – jött a büszke, biztos és megfellebbezhetetlen felelet. Csakhogy ekkor apám furcsa, meghökkentő módon rákérdezett az igei vonzatban szereplő *-nak/-nek* rag (Ferinek hívnak) jelentésére, illetve nyelvi használatára: „*Neki-e, te?*” – folytatta viccelődve. Erre a gyerek, aki nyilván nem hagyhatta, hogy egy ilyen furcsa nyelvi játékkal a saját nevétől is megfosszák, durcásan kivágta: „*Neki hát!*” – A játékban a felnőtt egyetlen szóvégi rag „biztosnak” hitt jelentését és nyelvi használatát vonta kétségbe, amikor a rag egy másik lehetséges nyelvi használatára irányította a gyerek

figyelmét, és ezzel mintegy lebegtetni kezdte a nyelvi jel jelentését és nyelvi alkalmazásának körülményeit. A gyerek megértette a nyelvi támadást, és fel is vette a kesztyűt. A „*neki hát!*” válasz arról tanúskodott, hogy maga is belépett a felnőtt által kezdeményezett nyelvi játékba. Elfogadta azt, hogy ezt a ragot akár ilyen furcsa, lehetetlen nyelvi helyzetben is használni lehet, és ebben a felforgatott nyelvi világban is megvédte önnön identitását.

A kifejezetten a nyelvhasználatra irányuló nyelvi szocializáció a nyelvi tudatosságot alakítja ki, és fejleszti is azt. Az ilyen típusú nyelvi támadások arra tanítják a gyermeket, hogy minden világtértelezés relatív, hogy mások másként látnak, és ezt a másik látást másként fogalmazzák meg. Fontos tanulság a gyermek számára az is, hogy egy-egy nyelvi provokációra mindig az adott kultúra szabályain belül kell érvényesen és helyesen válaszolnia, lehetőleg úgy, hogy ezeket a nyelvi támadásokat magában a nyelvben verje vissza. A nyelvi szocializáció egyszersmind társadalmi szocializáció is, hiszen minden nyelvi helyzetnek megvan a maga társadalmi kontextusa. A gyermek egy felnőttnek nem válaszolhat agresszívan, még akkor sem, ha az illető felnőtt egy „erős” metafora által valamilyen neki nem tetsző megállapítást tett, például magát az identitását vonta kétségbe. A metaforákkal történő nyelvi szocializáció végső célja a metaforák nyelvi és társadalmi működtetése.

Előfordul az is, hogy a metaforikus nyelvhasználatot tanuló gyermek egy-egy saját metaforaalkotást elhibáz, rossz képet alkot, vagy egy képet rosszkor, inadekvát helyzetben használ. Ilyenkor helyre kell őt igazítani. A legjobb, ha ez is egy metaforával történik. A gyerekekkel például gyakran előfordul, hogy meglódul a fantáziájuk, és eltúloznak valamit, valamilyen képtelen világot teremtenek, egyszóval sületlenséget mondanak. Ma már nem emlékszem arra pontosan, hogy gyerekként mivel váltottam ki egy ilyen rendreutasítást, de valami nagy képtelenséget mondhattam, mert apám ezzel a kis „mesével” igazított helyre, ébresztett rá finoman arra, hogy túlléptem az elfogadható mértéket: „*Ha a világon, ami ember van, az mind egy ember volna, hű, az mekkora nagy ember volna! Ha a világon ami fa van, az mind egy fa volna, hű, az mekkora nagy fa volna! Ha a világon ami fészü (= fejsze) van, az mind egy fészü volna, hű, az mekkora nagy fészü volna! Ha a világon ami víz van, az mind egy víz volna, hű, az mekkora nagy víz volna! S akkor az a nagy ember, avval a nagy fészüvel, azt a nagy fát abba a nagy vízbe ha belévágná, hű, az mekkora nagyot csobbanna!*”

Ez a példázat egészében véve maga is egy jól felépített összetett metafora volt, a gyermeki buta képzelgés metaforája. A tanulságot a kép utolsó eleme, a „*hű, az mekkora nagyot csobbanna!*” tartalmazza, megvilágítva a teljes képsor értelmét: most te jó nagy hülyeséget képzelél el, és mondtál el nekem!

A metaforahasználat legmagasabb szintje az, amikor a metafora két tartományát a beszélők egy ún. „szikrafeleselés” közben mintegy játszva működtetik, ún. strukturális metaforákat hozva létre. Az ilyen improvizált nyelvi játékok felépítéséhez mindkét beszélő fél részéről nagy képzelőerőre van szükség, ugyanis a beszélők közös képzetének fel kell építenie és egy párbeszéd keretében együtt logikusan kell működtetnie a metaforikus megfeleltetés mindkét nagy tartományát. Itt már valóban a költészet, a művészet területén járunk. Az ilyen játékos „szikrafeleselések” felépítésének Tamási Áron volt a legnagyobb székely mestere. Ő Farkaslakán olyannyira megtanulta a maga leckéjét, hogy írásművészetének is ez lett az egyik alappillére. Egyik írásában egy valóban elhangzott nyelvi játékot idéz fel: a Kolozsvárról látogatóba szülőfalujába hazatérő fiatal írónak az időközben férjhez ment leánytestvére – magázó nyelvi formában – így mutatta be újdonsült férjét, aki épp egy huzamosabb ideig tartó erdővágásról jött haza egy ünnepre, és még nem volt ideje megborotválkozni: „– *Maga majmot látott-e? Né, itt van! – Ezt te ugyanbiza hol fogtad? – Én ezt az oltár előtt.*” Az ilyen nyelvi játékok kétségkívül tréfások is lehetnek, de kifejezhetnek más esztétikai minőségeket vagy egészen összetett, akár szomorú lelkiállapotokat is. Aki ezekben a nyelvi játékokban csak humort, „góbéskodást” lát, az nem érti a metaforateremtés lényegét.

A „metaforálást” a nyelvészeti közvélekedés általános, minden nyelvre, népre jellemző gondolati műveletnek tartja, és nem pusztán valamiféle dísznek, irodalmi képalkotásnak. De Erdélyben, Székelyföldön talán még a maga természetességében jobban megragadható.

Az ilyen nyelvi játék, illetve nyelvi szocializáció csak olyan nyelvi környezetben lehetséges, ahol az emberek állandóan reflektálnak a saját beszédükre, ahol a közösség számára fontos a nyelvi kifejezés, létezik a nyelvi öntudat. Költői képek csak ép nyelvérzéssel rendelkező emberek között születnek, a nyelv csak itt képes szárnyalni. A nyelvi mocsárban ritkán fordulnak elő metaforák. Ez utóbbi tény ma sajnos Erdélyben sokfelé meg tapasztalhatjuk. És nemcsak a szórványban. Péntek János jelezte, hogy ma már a székely tömb is meg van támadva, a nyelvi szórványosodás a Székelyföld peremterületeit is elérte. Ezt magam azzal egészíteném ki, hogy ami a nyelvi kompetenciákat, esetünkben a metaforateremtés képességét illeti, az egyre erőteljesebb román nyelvi hatáson kívül vannak más támadó tényezők is. A „korszerű” és „politikailag korrekt” társadalmi értékrend mai belső átalakulása és az ezt terjesztő intézmények romboló hatása szerintem ennél még fontosabb megsemmisítő erő, ugyanis ez magát a nyelvi öntudatot és a nyelv működésének háttérében lévő társadalmi mentalitást érinti. Régen a gyermekeket az egész közösség,

az egész falu nevelte, de ma, amikor egyre nőnek az emberek között a távolságok, az ilyen nyelvi interakciókra egyre ritkábban kerül sor. Előfordulhat, hogy a gyermekek ellen irányuló tréfás nyelvi támadások ellen maguk a szülők vagy a hivatalos intézmények tiltakoznak, és így végső soron akadályozzák azt, hogy gyermekeikben a metaforikus képi látás képessége kialakuljon.

A székelyföldi nyelvi gyűjtéseiből megjelent eddigi közleményei⁹ mind egy ilyen tág metaforafelfogás jegyében születtek. De vajon nem túl tág a metafora fogalmának ez az értelmezése?

A kérdés jogos. Amikor a saját lejegyzett tájnyelvi gyűjtéseimet a számítógépben rendszerezem, vagy ha a nyelvi anyagból közleményeket szerkesztek, akkor igyekszem ezt a kognitív szemléletet követni. A metaforák esetében per definitionem abból indulok ki, hogy a metaforikus megfeleltetések alapja az analógia, és ha ez a feltétel teljesül, azaz ha a kép két része közötti hasonlóság fennáll, akkor mindig metaforikus megfeleltetésről be-

⁹ Nyelvi képek, proverbiumok szótára. In: Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak*. Egy csiki székely ember nyelve és világgépe. Bookart. Csíkszereda. 2008. 259–350.; 777 proverbium Csíkszentkirályról. In: *Acta Siculica 2008*. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. Sepsiszentgyörgy. 2008. 543–80.; Az emberi testre és a testiségre vonatkozó metaforikus kifejezések Csíkszentkirály szókincsében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2015. 2/ 117–42.; A vallással és az egyházi élettel kapcsolatos állandó nyelvi kifejezések egy csiki falu (Csíkszentkirály) szókincsében. In: Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavacsánszki Máté (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. DE Néprajzi Tanszék. Debrecen. 2016. 436–48.; Nyelvi megnyilatkozásokat jelölő tájszók és állandó szókapcsolatok egy csiki falu (Csíkszentkirály) szókincsében. In: Benő Attila – Fazakas Annamária (szerk.): *Stilus virum arguit – A stílus elárulja az embert*. Köszöntőkötet Máthé Dénes 65. születésnapjára. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. Kolozsvár. 2017. (Egyetemi füzetek 34.) 162–78.; A kaszálás módja. In: Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak*. Egy csiki székely ember nyelve és világgépe. Bővített és javított kiadás. Hargita Kiadóhivatal – Székelyföld Alapítvány. Csíkszereda. 2019. 21–62.; Zoomorfizmuson alapuló metaforikus képek egy székely falu (Csíkszentkirály) tájnyelvében. In: Nagy Dóra – Nagy L. István (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 2021*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 2022. 425–58. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 53.); Hogyan idézik a tárgyak a múltat? Egy csiki gazdaság példája. In: Dóka Krisztina (szerk.): *Múltidéző. Írások a magyar népi kultúráról és örökségéről*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 2022. 105–96. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 54.); Egy csiki székely falu (Csíkszentkirály) készülő tájszótára (szerkesztési elvek és mutatóvagy: a lótarás tájnyelvi kifejezései). In: Dóka Krisztina (szerk.): *Múltidéző. Írások a magyar népi kultúráról és örökségéről*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 2022. 199–220. (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 54.); Egy csiki parasztgazdaság tárgyai és a tárgyakkal kapcsolatos nyelvi kifejezések (igavonás, teherszállítás, szántás). Megjelenés előtt (Magyarságkutató Intézet. Budapest).

szélek a konkrét nyelvi formától függetlenül. A kifejtetlen metaforák esetében a nyelvi felszínen csak a metafora forrástartományából vett egyik kép van jelen, a céltartományban felidézett másik képet pedig csak elképzeljük. Például ha a mezőn felmelegedett ivóvízről azt állítjuk, hogy ez „kabalahúgy” (megnevezett forrástartomány), akkor azt meg sem fogjuk kóstolni, mert képzeletünkben azonnal megjelenik a poshadt, ihatatlan ivóvíz képe (elképzelt céltartomány). Persze a metafora mindkét részét nyelviileg meg is nevezhetjük („ez a víz kabalahúgy”), de kognitív szempontból a kifejtett és a kifejtetlen metafora között nincs különbség. Ebben a tág értelmezésben egy hasonlat is teljes értékű metafora, mert az összevetés ugyancsak két analóg kép megfeleltetését valósítja meg, és az „olyan, mint” nyelvi szerkezetnek csupán annyi szerepe van, hogy a nyelvi felszínen is ráirányítja a figyelmet arra, hogy ennek a képnek két része van. Vagyis kognitív szempontból teljesen mindegy, hogy kifejtetlen metaforáról („kabalahúgy”), kifejtett metaforáról („ez a víz kabalahúgy”) vagy hasonlatról van-e szó („ez a víz olyan, mint a kabalahúgy”), sőt az is elképzelhető, hogy ezeknél jóval összetettebb nyelvi szerkezetekkel, akár teljes narratívumokkal hozzuk létre a metafora egyik képi oldalát, mégpedig a forrástartományhoz tartozó képet. Az előbb említett metaforák közül ilyen volt a „*ha a világon, ami ember van, az mind egy ember volna...*” kezdetű, összetett nyelvi szerkezetben leírt fantáziakép (a metafora forrástartománya), ami egészében fejezte ki a badarság, ostobaság, képtelenség jelentést (a metafora céltartománya). Akármilyen nyelvi formáról legyen is szó tehát, azaz kifejtett vagy kifejtetlen metaforáról vagy akár egy összetettebb hasonlatról, a lényeg csak az, hogy az analógia fennálljon, és így a metafora mindkét része elképzelhető legyen. Az én felfogásomban ez a metaforafogalom tág értelmezése.

A metafora lényege, hogy másnak mond valamit, mint ami az valójában: a kislány nem kislány (hanem kisfiú), a fütépés nem fütépés (hanem fűhúzás, hogy nőjön), a gyermek által elképzelt kép vagy világbeli összefüggés nem értékelhető közlemény (hanem badarság) és így tovább. A két világ közötti viszony analógián alapul, de ez az analógia a képzelet számára mindig kérdőjeles. A tudat oszcillál az azonos – nem azonos tengelyen, és minél élénkebb ez az oszcilláció, annál nagyobb egy metafora performatív vagy éppen poétikai hatása. A szokványos, mindenki által használt és értett nyelvi metaforákat észre sem vesszük a beszédben, de egy-egy egyéni vagy esetleg csak általunk nem ismert kép hallatán felkapjuk a fejünket. Az embert akármikor érhetik nyelvi meglepetések. Nemrég a 88. életévemben járó édesanyám csuklani kezdett, amire megjegyezte: „*Na, rúgják a verebek a lószart...*” Mivel ez a szólás ismeretlen volt számomra, meglepetésként ért, és nyomban meg is próbáltam egyetlen érthető egységgé összerakni a metafora három fő

képi elemét. Rövid gondolkodás után – azt hiszem – meg is értettem a képet: abból az általánosan ismert hiedelemből kell kiindulnunk, hogy ha valaki csuklik, akkor valahol távol valakik emlegetik őt, és a többi már világos: a verebek a jelentéktelen beszélő személyeket, a „lószar” pedig a szóbeszéd tárgyát jelenti, azaz a beszédre sem méltó dolgot, esetleg pletykálkodást. A szólás nyilván csak számomra volt feltűnő, mert a székely nyelvjárásban, sőt más nyelvjárásokban vagy a nyelvi régiségben létezhetnek változatai.

Tánzos Vilmos

Az eredetiséget, a nem szokványos jelleget említette. Vannak-e ma is metaforákat teremtő egyéniségek?

Meggyőződésem, hogy vannak. Amíg a közösségi metaforikus gondolkodás él, addig teremtő egyéniségek is lesznek. Az emberek nyelvteremtő képessége, fantáziája természetesen nem egyforma, így egyéniségek is bármikor és bárhol felbukkanhatnak. És fel is bukkannak. A tavaszi székely farsangi játékok például tobzódnak a nyelvi metaforákban és a humorban, a játékok főszereplői ezzel nevetetik meg a közönségüket. Megfigyeltem, hogy társasági összejövetelek alkalmával – mondjuk egy lakodalmi asztalnál, egy keresztelőn, egy kortárstalálkozón vagy akár csak egy egyszerű kocsmai beszélgetésen – olykor meg-meglődül a fantázia, és az egyéniségek ilyenkor mindig megjelennek. Ezért azt gondolom, hogy amíg a metaforák közösségi befogadásának kognitív feltételei adottak, addig az ilyen metaforate-

remtő képességek is meg fognak nyilvánulni, és a nyelvi szikrák azonnal pattogni kezdenek. A metaforák a modern életvilágban is ugyanúgy élnek, mint a hagyományosnak nevezettben. A szülőfalumban nemrég valaki így adta tudtomra a Vodafon és a UPC multinacionális cégek fúzióját: „A UPC *esszebaklatott* a Vodafonnal.” Egy politikus jól jövedelmező helyi gazdasági vállalkozását pedig így jellemezte valaki: „Béállítottak egy jó malmot neki es, úgyhogy ő most má csak nyalja a bajuszát.”

Úgy gondolom, hogy a 2016-ban a 88. életévében elhunyt édesapám, Tánczos Simon nagy mestere volt nemcsak az ismert metaforák adekvát, nemegyszer egyéni módon történő alkalmazásának, hanem az adott beszédhelyzethez illő új metaforák kitalálásának is. Sajnos viszonylag későn vettem észre ezt a nyelvteremtő képességét, és kezdtem feljegyezni az egyéni metaforáit.¹⁰ A gyűjtés egy részét már publikáltam, de a többit is szeretném belefoglalni a szülőfalum, Csíkszentkirály élőnyelvi adatait tartalmazó, most készülő munkámba, nevezetesen egy tájszótárba. Íme, egy csokorra való édesapám egyéni igei metaforikus kifejezéseiből, amelyeket csak tőle hallottam: *Beléúszik (vmi vmibe)*, 'elvész vele együtt, rámege vmire'; *Ég a mejje tölle*, 'nem ízlik neki, nem tetszik neki; drágáll vmit, és emiatt nem esik jól a fogyasztása'; *Fënn hordja [fëlveti] a farát*, 'büszkén, peckesen jár'; *Mászik (vki után)*, 'utánoz vkit, hasonlítani szeretne vkihez'; *Rëafekszik (vmire)*, 'állhatatosan, következetesen, erőszakosan csinál vagy akar vmit'; *Seggelikászik (vkit)*, 'faggat vkit'; *Szélbaszó (vki)*, 'gyorsan, hebehurgyán cselekvő ember'. Ezek pedig az összetettebb, több képi elemet tartalmazó metaforái: *Jár [vált] az esze, mind a nadrág feneke*, 'nem következetes gondolkodású ember, aki hol ezt gondol, hol azt'; *A tehen elejibe állj fával, s a fejrënép elejibe fasszal*, 'a nők a férfiakat szexuális teljesítményük szerint értékelik, s a férfinak meg kell felelnie ennek az elvárásnak'; *Kihëgyözödik, mind a kutyaszar a hóból. ~ Kikopik, mind a kutyaszar a hó alól*, 'kilátástalan, reménytelen helyzetbe kerül'; *Këtyëg, mind a lófasz a tokjába*, 'nagyon ideges, reszket'; *Van, akinek a lófaszt a hátába vágják, s mégës a seggibe szökik*, 'van, aki mindig nagyon szerencsés, minden előnyére válik, még a kezdeti szerencsétlenség is javára fordul'; *Nem lehet az embërëkët dróton rángatni*, 'a vélemények megszolanak, nem lehet egy cél érdekében összefogni az embereket, nem lehet rájuk parancsolni'; *A kalapot a szëmibe behúzták*, 'megtévesztették, megvakították, becsapták'; *Gyermëkkorába a lúd a szárnyával hëzzavert*, 'gyengeelméjű vagy naiv felnőtt személy'; *Olyan ëgyformák, mind két nyúlzar*, 'hasonlítanak, egyformák'; *Nëz belé, mind a varjú az üress löfejbe*, 'néz bele

¹⁰ Tánczos Vilmos: Nyelvi képek, proverbiumok szótára. In: Uő: *Elejtett szavak*. Egy csiki székely ember nyelve és világképe. Bookart. Csíkszereda. 2008. 259–350.

vmi üres edénybe vagy egyéb üreges tárgyba’; *Még akarok sülni a magam zsírjába*, ’nem szeretnék más segítségére szorulni’.

Pontosan ilyen megnyilatkozásokra gondoltam akkor, amikor arra utaltam, hogy létezik egyfajta székely gondolkodásmód. Az ilyen képes kifejezésre minden nem odavalósi, aki nyitott füllel jár, felkapja a fejét. Részben azért, mert nagyon tetszik, nagyon csavarosnak tűnik, de nem érti...

Van itt viszont egy érdekes probléma. Az analógia nyilván csak akkor áll fenn, ha a metafora forrástartományának és céltartományának vannak bizonyos közös képi elemei. Ebben a vonatkozásban jelentősnek tartom Ernst Gombrichnak azt az észrevételét, hogy a metafora két részének elegáns distinkciója legfeljebb csak elméletileg létezik, mert a működő képzetben, illetve az ezt kifejező, megjelenítő nyelvben a két tartomány óhatatlanul összeszemosódik, vagyis lehetetlen megállapítani, hogy hol végződik a jelölő, és hol kezdődik a jelölt. Az emberi gondolkodásnak van egy olyan tendenciája, hogy nehezen tesz különbséget a kettő között, ezért a nyelv is kedveli ezt a „szürkületi tájat”, amelyben lehetetlen meghúzni a határt a szó szerinti kép és a metaforikus, jelképesen felfogott kép között.¹¹

A szóban forgó összeszemosódásnak, a világos elméleti distinkció hiányának van egy veszélyes következménye, illetve vonatkozása. Ha metaforákkal élünk, akkor tudnunk kell azt, hogy a forrástartományból vett megjelenítő képben annak összes lehetséges jelentésaspektusa aktivizálódik, és a kép minden jelentéseleme teljes egészében átkerül a céltartományba, vagyis nem csupán az a jelentéselem, amellyel mi magunk hangsúlyosan élni akartunk. Ha például egy gyorsan szaladó nőt *agárnak* vagy *dromedárnak* nevezünk, ő joggal fog ettől megsértődni, mert a zoomorf kép többi jelentéselemét magára nézve előnytelennek fogja találni. A metaforikus képek tehát nagyon erősek, és félreérthetőségük miatt ugyanakkor veszélyesek.

De miért van szükség egyáltalán ezekre a metaforákra? Miért lépünk be minduntalan ebbe a bizonytalan, homályos, félreérthető és emiatt veszélyes zónába? A metaforikus beszédre való törekvés miért lesz mégis a székelyek nyelvének etnikus sajátossága?

A magyarázatot szerintem épp az itt megnyíló lehetőségekben kell megkeresnünk. Én két fontos szempontot látok. Egyfelől a metaforában jelen levő,

¹¹ Ernst Gombrich: *Icones symbolicae*. In: Pál József (szerk.): *Az ikonológia elmélete*. Ikonológia és műértelmezés 1. JATEPress. Szeged. 1997. 34–5.

két egymásnak megfeleltetett kép együttes jelenléte gazdagabbá és érzékletesebbé teszi a nyelvi kifejezést. Ez a gazdagság és érzékletesség épp az adott nyelvi helyzetben felidézett lehetséges jelentések, jelentésárnyalatok sokaságából áll össze. A metaforikus kép a „szürkületi tájban” mozogva is lehet egészen pontos és találó, annál is inkább, mert igen gyakran épp a való világban is fennálló valamely bizonytalanságot vagy egy szavakba nehezen önthető lelkiállapotot hivatott megfogalmazni. Másfelől nyilvánvaló, hogy egy-egy eredeti metaforikus képnek erős esztétikai hatása van. Egy kép lehet szép, örömteli, fenséges, humoros, de lehet groteszk, ijesztő vagy szomorú is. És ezeknek az esztétikai minőségeknek van performatív hatásuk is. Egy nem szokványos metafora érzelmi hatásokat kelt: mosolyt, lelkesedést, felháborodást és így tovább. A nyelv amúgy a maga természetéből adódóan törekszik arra, hogy ilyen hatásokat érjen el. Még a szigorú egyértelműsége törekvő tudományos nyelvváltozatok sem tudnak szabadulni a nyelvnek ettől a jellemzőjétől, a metaforák még az orvosi, a jogi, a technikai nyelvben is felbukkannak.

Egy elhasznált, mindenki által ismert nyelvi kifejezésnek nincs akkora esztétikai és performatív hatása, mint egy újszerűnek. A rutinszerű használat kioltja a metafora hatását. Egy szokványos kép nem üti át a befogadó ingerküszöbét még akkor sem, ha az illető kép önmagában, képi jelentés-elemei működését illetően izgalmas. A szokványos metaforák képi oldala voltaképpen el sem jut az emberek képzeletéig. Az ilyen képek voltaképpen értelmüket, képi tartalmukat vesztett nyelvi csökevények. A mindennapi nyelvhasználatra is ugyanaz áll, mint a szépirodalomra: egy metafora annál hatásosabb, minél újszerűbb és eredetibb. A nyelvi kreativitást az emberek általában pozitívan értékelik. Persze a találó pontosság alapkövetelmény, ennek hiányában a beszélő nevetségessé válik.

Ezen a ponton, azaz a metaforák hatásának titkát keresve, azt hiszem, kézenfekvő Hankiss Elemér oszcillációs vagy vibrációs elméletére hivatkozni, aki *Az irodalmi mű mint komplex modell* című, 1985-ben megjelent könyvében a versek rímeiről értekezve arról írt, hogy az azonos nyelvi formával, de eltérő tartalommal rendelkező rímek esetében a rímhívóra adott rímválasz váratlansága, különlegessége elbizonytalanítja a verset olvasót, akinek tudata ennek következtében oszcillálni kezd az azonos – nem azonos tengelyen, és ez a tudati vibrálás számára esztétikai élményt jelent.¹² Úgy vélem, valami hasonló történik a metaforák világában is: amikor képzeletünk a jelölő kép és az általa felidézett másik kép azonosságának vagy nem azonosságának

¹² Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1985.

kérdésével szembesül, tudatunk a feladott képi talányt igyekszik megfejteni, oszcillálni kezd azon a bizonyos azonos – nem azonos tengelyen, és ezáltal a nyelvi közlemény jelentésének megértésén túl esztétikai-poétikai élményhez is jutunk. Az élmény annál nagyobb, minél kevésbé hat egy-egy találó kép szokványosnak.

Több közleményt jelentetett már meg csiki szülőfaluja, Csíkszentkirály tájnyelvi anyagából, amelyekben jelezte, hogy egy tájnyelvi szótáron dolgozik, ezek a közlemények voltaképpen csak egy nagyobb munka előzetes forgácsai. Mi volt a kiindulópont?

A magyar nyelvtudomány néhány kitűnő tájszótárral rendelkezik – itt mindekelőtt Csűry Bálint *Szamosháti szótárára*, Penavin Olga *Szlavóniai (kórógyi) szótárára*, Imre Samu *Felsőőri tájszótárára* és legújabban a Péntek János által szerkesztett moldvai és kalotaszegi tájnyelvi szótárakra gondolok –, de a székely nyelvjárásnak még nincsen ilyen kézikönyve. Ennek természetesen sok oka van: a nyelvjárás gazdagsága, az adott élethelyzetekhez alkalmazkodó metaforikus élőnyelvi kifejezések változatainak sokasága, a dialektus nyelvtörténeti határainak bizonytalansága és egyebek. Ezért úgy gondoltam, hogy szülőfalum, Csíkszentkirály székely tájnyelvi anyagának gyűjtésével és a terepen feljegyzett nyelvi anyag szótárszerű rögzítésével magam is hozzájárulok valamelyest a hiányosság pótlásához. Valóban szeretném egyszer ezt az öszszegyűjtött nyelvi anyagot szótárként megjelentetni, de még közel sem tartok a munka végénél. Sőt tudatában vagyok annak is, hogy egy ilyen szótárt befejezni nem lehet, de egy idő után a gyűjtést és a szerkesztést mégis le kell majd zárnom. A szótár anyaga jelenleg mintegy 700 ezer betűleütés, de ez a terjedelem jelentősen növekedni fog a már kézzel feljegyzett nyelvi gyűjtéseim anyagának további bevezetésével és a kifejezetten Csíkszentkirályról szóló, nyelvi szempontból is hiteles más néprajzi gyűjtések, valamint más történeti nyelvi adatok feldolgozásával. Időnként konzultálok a kolozsvári nyelvészekkel is. A tavaly elhunyt Murádin Lászlót, az erdélyi nyelvátlasz gyűjtőjét például mindig zaklattam ilyen-olyan kérdésekkel, hasonlóképpen volt tanáromat, Péntek Jánost is. Utóbbi egyik idevágó közleményem kapcsán nemrég ezt írta nekem, és a jövőben ehhez próbálok majd tartani magam: „Folytasd, de mérd be a végét! Sokan belefelladtak már a metaforák tengerébe. Nem lehet kimeríteni.” Egészében véve a kolozsvári nyelvöldrajzi iskola – Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula, Murádin László és Péntek János – adatgyűjtői és szótárszerkesztői munkásságát tartom magamra nézve etalonnak.

Mit tartalmaz, és hogyan készül egy ilyen munka? Milyen tanulságokkal szolgál?

A tájnyelvi szótárak egy adott regionális tájnyelv szókészletének egészét tartalmazzák, a tájszótárak pedig csak a helyi jellegű tájszókát, vagyis az olyan szavakat és állandó nyelvi kifejezéseket, amelyek nincsenek meg a magyar köznyelvben. Az én készülő csíkszentkirályi szótáram az utóbbiak közé tartozik. A szótárba felvett szavak többsége ugyanilyen vagy hasonló hangalakban, illetve jelentésben természetesen megtalálható más székely falvak nyelvében, sőt olykor más magyar dialektusokban is. A „csíkszentkirályi” jelző tehát nem jelenti azt, hogy az illető nyelvi kifejezés máshol nem fordul elő, hanem csupán azt, hogy ebben a faluban biztosan megvan. A nyelvi gyűjtésem kiterjed nemcsak a tájszavak, hanem a nagyobb nyelvi szerkezetek – szólások, közmondások, helyzetmondatok, köszönésformulák, káromkodások, fohászok, csúfolók, szállóigék, népi rigmusok stb. – lejegyzésére és a tájnyelvi szótárba való besorolására. Szükséges volna a névszói és igei ragozások paradigmasorainak szótározása is, de itt is be kell majd érnem a rész megoldással: a tárgyias igék esetében feltüntettem a tárgyias ragozás alapalakjait is, a főnevek esetében pedig a birtokragos alakot.

Egy ilyen élőnyelvi gyűjtés esetében a kultúránbelüli előnyös helyzetet jelent, hiszen ebben a helyzetben a velem vagy jelenlétemben folytatott beszélgetésekben olyan nyelvi megnyilatkozásokra is sor kerül, amelyek egy külső, kivált városi, „műveltebb” idegen nyelvjáráskutató előtt egyáltalán nem vagy legalábbis nem ilyen formában hangoznának el. Mind maga a gyűjtés, mind a számítógépes szerkesztés sok örömet szerzett számomra, mert a szavakkal való bíbelődés, a jelentések árnyalt világával való tudatosabb szembesülés a megismerés lehetősége is volt, és anyanyelvjárásom sokszínű gazdagságára ébresztett rá.

A tudományos hasznán kívül egy ilyen munkának lehet-e hatása magára az élő nyelvre is?

Tudatában vagyok annak, hogy a nyelvek és nyelvváltozatok nem a szótárakban, hanem magukban az élethelyzetekben élnek. Ezek az élethelyzetek pedig állandóan változnak, és állandóan változik maga a nyelv is. A nyelvi változás pedig független a nyelvészek munkájától és a nyelvi helyzetet rögzítő kézikönyvektől. Ezért a tájszótárakat is úgy képzelem el, mint a mindent maga alá temető időből kimenekített, de már létrejöttük pillanatában megkövesedett kulturális fossziliákat. A dialektológiai szótárak nyelvi anya-

ga abban a pillanatban halottá lesz, amikor a gyűjtő feljegyzi és szótározza a nyelvi kifejezéseket. Hogy magam is egy metaforával éljek: egy-egy tájszótár hasonló a borostyánkőhöz, mert ahogy a megkövesedett borostyánkő magába zárja a valamikori élő rovarokat, ugyanúgy tartalmazza egy-egy tájszótár a nyelvi kövületeket. És ahogyan a borostyánkőbe zárt rovarok nem válhatnak élővé többé már soha, ugyanúgy nem kelnek valódi életre a tájszótárakban rögzített szavak és nagyobb nyelvi kifejezések sem. Legfeljebb tanulmányozni lehet ezeket, iskolai tankönyvek példaanyagai lehetnek, esetleg elő lehet őket adni egy-egy show-műsorban, kvízzjátékokat lehet belőlük szerkeszteni és így tovább.

Vagyis azt gondolom, hogy a tájszótárak gyakorlati lehetőségei szerények, az úgynevezett nyelvi „impakt” mindig csekély. A szótárak szerzői természetesen reménykednek abban, hogy munkájukkal az élő nyelvi helyzeteket is jó irányba befolyásolják, de kézikönyveik voltaképpen mindig csak nyelvészek és más értelmiségiek számára készülnek, mert csak ők azok, akik forgatják ezek lapjait. Egy tájszótár és az alapjául szolgáló hosszúságú, éveken át tartó terepkutatás tulajdonképpen egyféle kulturális archeológia, amely nemcsak a nyelvet, hanem magát az életet is kutatja, annak nyelvi nyomait keresi, ezeket ragadja meg és rögzíti a szócikkekben, amint a fosszília vagy a borostyán is. A fossziliákat mindig érdemes megőrizni, konzerválni, tanulmányozni, de elsősorban nem azért, mert gyönyörködünk bennük (noha kétségkívül van esztétikai értékük is), vagy mert büszkék vagyunk rájuk, vagy mert öntudatra nevelhetnek (ez ideológiailag kisajátítható cél lenne csupán), hanem mindezekelőtt azért, mert ami bennük van, az valamikor élő valóság volt. A tájszótárak egy-egy letűnt világnak – sohasem csak egy kis részletnek, hanem igazából az egésznek – kézzelfogható, érzékletes, gazdag lenyomatai.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>